

ГЕНЕЗА ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

THE GENESIS OF THE USE OF THE POLYGRAPH: ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES

Подолька А.М., д.ю.н., професор,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри теорії держави і права
та конституційного права

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2447-1731>

Статтю присвячено дослідженню історії використання поліграфа для детекції брехні, яке має тривалу та насичену етапами еволюції генезу. У роботі піднімається питання про значущість визначення правдивості свідчень у різні історичні епохи, починаючи з примітивних методів перевірки правди, які застосовувалися в стародавніх цивілізаціях, до сучасних високотехнологічних підходів. Основна увага приділяється організаційно-правовим засадам застосування поліграфа, що відіграють ключову роль у забезпеченні ефективності та етичності цього інструменту.

Виділено основні етапи розвитку методів детекції брехні, починаючи з ордалії у Давньому Вавилоні та Стародавньому Китаї до сучасних науково обґрунтованих методик. Зокрема, розглянуто ранні спроби використання фізіологічних реакцій людини, таких як зміни пульсу, для визначення правдивості, що заклали основи для створення сучасних поліграфів. Також аналізується внесок науковців XIX та XX століть, які розробили перші багатоканальні пристрої для реєстрації фізіологічних показників, що згодом стали основою поліграфічних тестів.

Підкреслено значення правового регулювання застосування поліграфа в різних країнах світу, зокрема в США, Японії, Литві, Молдові та інших державах. Розглянуто, як національні законодавства поступово вводили норми щодо використання поліграфів, що дозволило застосовувати їх у правоохоронній діяльності та на державній службі. Важливим аспектом є етичні та юридичні питання, що супроводжують використання поліграфа, зокрема, стосовно точності результатів та можливості їх застосування в судовій практиці.

Акцентовано увагу на сучасних тенденціях розвитку технологій детекції брехні, таких як функціональна магнітно-резонансна томографія та інші методи візуалізації мозкової активності, що відкривають нові перспективи для підвищення об'єктивності та точності поліграфічних тестів. Однак, незважаючи на технологічний прогрес, питання законності та етичності використання таких методів залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження.

Ключові слова: поліграф, історія поліграфа, адміністративно-правове регулювання, органи публічного управління, адміністративно-правові відносини, перевірки, принципи перевірок, психофізіологічні опитування, результативність перевірок.

The article is devoted to the study of the history of polygraph use for lie detection, which has a long and rich history of evolution. The paper raises the question of the importance of determining the truthfulness of testimony in different historical epochs, from primitive methods of verifying the truth used in ancient civilizations to modern high-tech approaches. The author focuses on the organizational and legal framework for the use of polygraphs, which play a key role in ensuring the effectiveness and ethics of this tool.

The main stages of the development of lie detection methods are highlighted, starting with the hordes in Ancient Babylon and Ancient China to modern scientifically based methods. In particular, early attempts to use human physiological reactions, such as heart rate changes, to determine truthfulness, which laid the foundation for the creation of modern polygraphs, are discussed. The author also analyzes the contribution of scientists of the XIX and XX centuries who developed the first multi-channel devices for recording physiological indicators, which later became the basis for polygraph tests.

The author emphasizes the importance of legal regulation of polygraph use in different countries of the world, including the USA, Japan, Lithuania, Moldova and other countries. The author examines how national legislations have gradually introduced regulations on the use of polygraphs, which has allowed their use in law enforcement and public service. An important aspect is the ethical and legal issues surrounding the use of polygraphs, in particular, the accuracy of the results and the possibility of their use in judicial practice.

Attention is focused on current trends in the development of lie detection technologies, such as functional magnetic resonance imaging and other methods of visualizing brain activity, which open up new prospects for improving the objectivity and accuracy of polygraph tests. However, despite technological advances, the legality and ethics of using such methods remain relevant and require further research.

Key words: polygraph, history of the polygraph, administrative and legal regulation, public administration bodies, administrative and legal relations, inspections, principles of inspections, psychophysiological surveys, efficiency of inspections.

Обґрунтування актуальності теми дослідження.

Проблема визначення правдивості людини, лишається актуальною протягом усієї історії людства. Адже саме на правдивості базується довіра, а без довіри складно уявити собі повноцінну взаємодію людей навіть у невеликому соціумі. З цією проблемою стикалися керівники античних держав, лідери епохи середньовіччя, слідчі XIX та XX століття. І сьогодні, в умовах воєнного стану в нашій державі, коли захист України потребує консолідованих зусиль як інститутів державної влади, так і всього суспільства, вона лишається не менш актуальною.

Напрацювання знань щодо психологічних та фізіологічних реакцій людей на висловлювання неправдивих свідчень, дозволило сформулювати методи визначення брехні. Їх достовірність зростала, з поступовим удоскона-

ленням технологій та підходів, і дедалі більше вимагала належної організації та правового врегулювання. З часом мова пішла про поліграф – технічний пристрій, що дозволяє визначати правдивість сказано на основі фіксації фізіологічних реакцій організму людини. І його використання потребувало формування нової правової бази. Зазначене й обумовлює актуальність дослідження генези використання детекції брехні, з точки зору її організаційно-правових засад.

Метою дослідження виступає огляд генези організаційно-правового регулювання використання поліграфа

Основний зміст дослідження. Історія методів детекції брехні сягає часів, коли прадавні цивілізації вдавалися до примітивних та іноді жорстоких підходів для перевірки правдивості свідчень. На більшості територій світу у різні

епохи відзначалась практика використання ордалії – особливих випробувань, призначених для визначення правдивості слова особи. Цей аспект лише фрагментарно розглянутий в історіографічних дослідженнях, відрізняючись від інших, більш досконально документованих методів виявлення обману, які нині є широко відомими. Традиційно ордалії застосовувались у ситуаціях, де інші способи встановлення істини були вже використані безрезультатно. Прийнято було вірити, що результат такого випробування буде максимально неупередженим, оскільки залучені у процес надприродні сили ніколи не допустять помилкового покарання невинної особи.

У Давньому Вавилоні, згідно зі статтею 2 Законів Хаммурапі, існувала практика, коли особу, звинувачену в чаклунстві, могли випробувати, кидаючи її в річку. Якщо річка «приймала» особу, тобто вона тонула, то вважалося, що вина доведена, і обвинувач мав право захопити будинок потопельника. В той же час, якщо звинувачений виживав, це розглядалося як знак його невинуватості, внаслідок чого річка «очистила» його від несправедливого обвинувачення. В такому випадку обвинувача зазвичай карали смертю, а його будинок передавався особі, яка змогла довести свою невинуватість через це надприродне випробування [1]. Суб'єктивність такого підходу очевидна. Оскільки гарний плавець міг уникнути справедливого покарання, тоді як обвинувачувач, який знав про невміння сусіда плавати, міг виграти справу й заволодіти його майном.

У стародавньому Китаї використовували метод «рисового порошку»: підозрюваному давали ковток сухого рису, а потім перевіряли його рот – сухість рису доводила брехню, оскільки, на переконання китайських лікарів, при нервовому напруженні спостерігається зменшення слиновиділення [2]. Даний підхід, заснований на психофізіологічних реакціях, значно ближчий до сучасних методів. Питання виникало б радше щодо умов проведення перевірки (так, обвинувачений, якого тримали добу без води, навряд чи показав би «виправдальний» результат).

Доволі багатою була практика визначення правди у стародавній Індії. У випадку потреби вирішення суперечок без достатніх доказів або свідчень, суддя міг застосувати метод «відкриття правди через клятву». Відповідно до соціального статусу, брахмани мали присягати своєю правдивістю, кшатрії – своїми колісницями та зброєю, вайш'ї – коровами, зерном та золотом, а шудри – наслідками великих злочинів. В особливо значущих випадках, суддя міг вимагати від людини пройти фізичні випробування, такі як доторк до вогню або занурення у воду, а також занурення руки в гаряче масло або годування підозрюваного священними зернами, де реакція організму на біль чи інші фізіологічні ефекти могла свідчити про чесність чи брехню особи. Такі методи відображають ранні спроби людства визначити правду на основі спостереження за фізіологічними реакціями на фізичні або психологічні стимули. Вважалося, що особа, яка успішно проходила такі випробування, не отримуючи ушкоджень або наступних нещасть, істинно говорить правду [3]. Історія зберегла й унікальний метод визначення правдивості обвинувачуваного. Правдивість заяв визначали за допомогою осла. Метод включав використання психологічного елементу несподіванки та священності тварини. Особливістю методу було те, що хвіст осла попередньо забарвлювали у фарбу, а тварину поміщали у темне приміщення. Обвинуваченому говорили, що всередині знаходиться священний осел, і якщо він доторкнеться до хвоста тварини, то осел виявить його вину чи невинність за його реакцією. Наголошувалося, що якщо обвинувачення було хибним, осел залишиться спокійним під час дотику. У випадку ж, якщо особа була винна, тварина нібито закричить. Але перевірка відбувалася за іншим фактором. Виходячи з приміщення з руками, вимазаними в фарбі, особа вва-

жалася невинною, оскільки це вказувало на те, що вона не уникнула дотику до хвоста, бо була впевнена в невинності. Натомість, чисті руки свідчили про уникнення контакту, що могло вказувати на винуватість, бо особа свідомо обманула, не торкаючись осла [4]. Даний психологічний підхід фактично базувався на самообмані підозрюваного. Що не несло в собі наслідків для невинного, але викривало свідомого обманщика.

Ще однією категорією ордалії було випробування «правом сили». Так, зокрема, ордалії у формі судового поєдинку мали місце серед скіфів, іраномовних кочовиків, які у VII столітті до н.е. проникли на територію українського Причорномор'я. За свідченнями Геродота, у разі конфлікту з родичем, скіф мав обов'язок змагатися з ним в бою на очах у свого царя. Завершивши поєдинок, переможець мав право виготовити з черепа побитого супротивника посуд (переважно – чашу), що використовувався в побуті. Ця практика демонструє глибоку військову культуру скіфів та їхні особливі ритуали засудження і перемоги [5]. Звісно, репрезентативність таких перевірок щодо правдивості звинуваченого, викликає значні сумніви. Мова йшла виключно про право сильного.

В цілому ж, питання двобоїв як методу встановлення правди в Давньоруській державі займає важливе місце в історії права. Згідно з дослідженнями І. Б. Михайлової, надійні відомості про використання поля – польового поєдинку як форми Божого суду (ордалії) у XI – XII століттях на території Русі відсутні. Проте існує виняток у вигляді М'ясниківського списку Просторової редакції Руської правди, де в статті 22 вказується на можливість розв'язання конфліктів «із залізом на полі». Вже з XIII століття, згадки про використання цієї практики зустрічаються значно частіше у багатьох історико-правових документах, свідчачи про її зростаючу популярність і правове визнання в середньовічній Русі [6]. Відтак, одним з критеріїв «правдивості» вважалась божественна прихильність до обвинуваченого. Він міг довести правду саме правом сильного.

Також, відповідно до процедур, описаних у «Руській Правді», відповідач міг очиститися від обвинувачень через процедуру, відому як «відвід». Це передбачало кілька можливостей для доведення своєї невинуватості: представлення «послухів» – осіб, які засвідчують його чесність, пройти «муку» (випробування водою чи залізом), або скласти присягу, що також відомо як «йти на роту». У випадку з вбивством, якщо обвинувачений визнавав свою вину, суд призначав покарання, і справа закривалася. Якщо обвинувачений заперечував вину, проводилося допит свідків, після чого суддя також виносив ухвалу. Без прямих доказів, відповідач мав представити сім «послухів», а іноземці – двох. У випадку неможливості це зробити, йому доводилося пройти випробування залізом. Якщо навіть позивач не мав непрямих доказів своїх звинувачень, він також міг бути підданий такому випробуванню [6; 7].

Водночас, як уже зазначалося, навіть у архаїчних суспільствах доволі широко застосовувалися методи визначення «правди» через спостереження за біофізичними реакціями організму під час стресу. Такі фізіологічні прояви, як зменшення слиновиділення, збільшення потовиділення, зміни кольору обличчя чи мимовільне скорочення м'язів, вважалися показниками реакції організму на стрес. І хоча такі зміни могли бути природними індивідуальними реакціями, не пов'язаними з обманом, в давні часи вони використовувалися як достатні докази для винесення рішень про винуватість або невинуватість особи в брехні. Ці методи засвідчують ранні спроби людства розуміти і інтерпретувати фізіологічні процеси, пов'язані з емоційним станом.

З поглибленням розуміння фізіологічних механізмів людського організму з'явилися основи для розробки перших методів виявлення обману на основі «фізичного

контакту». Зокрема, на Близькому Сході в якості індикаторів недоброросовісності особи використовувалися такі показники, як збільшення частоти пульсу та інтенсивності кровонаповнення артерій. Ці параметри фізичного стану визначалися через пряме прикладання пальця до пульсу особи під час допиту, що застосовував ще відомий перський лікар Авіценна у X столітті. Такий підхід рекомендував і Д. Дефо у XVIII столітті, вважаючи його надійним інструментом для розкриття випадків вуличного злочину, зокрема крадіжок та пограбувань [8].

Отож, на зламі XVIII та XIX століть відбулися значні перетворення в методах детекції брехні, які співпали з епохою науково-технічного прогресу. Кінець XVIII століття відзначений як початок епохи значних наукових відкриттів, що кардинально трансформували суспільство. Від XIX до початку XX століття було здійснено ряд ключових наукових проривів, що вплинули на подальший розвиток людства. Розвиток наук про природу сприяв створенню перших одноканалних пристроїв для реєстрації окремих фізіологічних показників людини. Серед них були сфігмограф Етьєнна-Жюля Марє (1860 р.), який фіксував пульс, плевтизограф Анджело Моссо (1878 р.), що реєстрував зміни обсягу кінцівок, та гідросфігмограф Чезаре Ломброзо (1870-ті), який аналізував кровонаповнення судин. У 1881 році було створено багатоканальний пристрій, який згодом у XX столітті отримав назву поліграфа.

За загальноприйнятими в історіографії стандартами, певна тенденція прослідковується у вивченні історії створення поліграфа. Традиційно вважається, що першими розробниками поліграфа були американські вчені Джон Ларсон, який створив пристрій для фіксації та запису змін у пульсі, диханні та кров'яному тиску, та Леонард Кілер, який удосконалив цей прилад, додавши канали для реєстрації змін електричної провідності шкіри та тремору [9]. Подальший значний внесок у розвиток детекції брехні зробив американський психолог Вільям Марстон, який у 1920-х роках розробив перший поліграф на сучасних принципах. Він зосередив увагу на вимірюванні кров'яного тиску під час допитів, аргументуючи, що брехня супроводжується підвищенням тиску [9]. Хоча Марстон вважається піонером у використанні фізіологічних індикаторів для детекції брехні, його методики мали низку наукових і практичних обмежень, які згодом вдосконаливали інші науковці та інженери.

У подальшому, розвитку детекції брехні стали використовувати комплексні підходи, які оцінювали кілька фізіологічних показників одночасно, включаючи частоту серцебиття, електричну провідність шкіри, а також дихальні ритми. Ці комплексні методики формували основу сучасних поліграфічних тестів, які стали широко застосовуватися у правоохоронній діяльності та в судочинстві в багатьох країнах світу. Втім, використання таких технологій все ще супроводжується численними юридичними і етичними дискусіями, що стосуються точності та правомірності їх застосування.

Ще до початку 1950-х років поліграф отримав широке застосування в діяльності ЦРУ, ФБР та АНБ. Громадяни США, які претендували на посаду в цих службах, зобов'язані були проходити перевірку на благонадійність, а у 1980-х роках ця практика стала обов'язковою і для служби в Міністерстві оборони США [10]. У процесуальному ж аспекті дані, отримані під час таких перевірок, почали ураховувати з 1959 р. в судовій системі Японії. А вже у 1968 р. Верховний суд Японії вперше в історії судочинства схвалив висновок експерта за результатами проведеної перевірки на поліграфі як доказ у розслідуваній справі [11]. Таким чином, поліграф поступово, але невідворотно увійшов до практичного застосування на державній службі та у судочинстві розвинених країн світу.

З розвитком електроніки та комп'ютерних технологій у другій половині XX-го століття поліграфи стали більш

точними та надійними. Впровадження комп'ютерної обробки даних дозволило аналізувати отриману інформацію більш швидко та точно, що підвищило ефективність поліграфічних тестів. В цей час з'явилися і нові методики, такі як контрольовані допити зі стимулами, які засновані на ідеї, що лише правдивий об'єкт має знання про певні факти, які можуть бути використані як психологічні тригери під час тестування. Це дало можливість розробити більш складні сценарії для допитів, здатні виявляти брехню більш тонко і диференційовано.

Наразі, у Сполучених Штатах Америки регулювання застосування поліграфа відбувається в рамках двох основних законодавчих актів. «Закон про припустимість використання поліграфа в усіх випадках можливості витоку секретної інформації», ухвалений у 1985 році, дозволяє використання цього пристрою у випадках, що стосуються національної безпеки. Тоді як «Закон про обмеження застосування поліграфа у приватному секторі» 1988 року значно обмежує це використання, зокрема у приватних компаніях, з метою захисту прав працівників. Водночас, саме наприкінці XX та на початку XXI століття ряд держав – Бельгія, Ізраїль, Індія, Латвія, Литва, Польща, Сінгапур, Фінляндія, Японія унормували використання поліграфа в правоохоронній діяльності [10]. Так, у Литві використання поліграфа як засобу психофізіологічного дослідження почалося з 1992 року, проте офіційне законодавче врегулювання було здійснене лише в 2000 році з прийняттям відповідного «Закону про використання поліграфа». У Молдові, з 2009 року діє «Закон про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)», який регулює використання поліграфа у сферах, де необхідно виявлення неправдивої інформації для запобігання шахрайству та іншим видам кримінальної діяльності [12].

На початку XXI-го століття технології детекції брехні вступили в нову еру з використанням передових наукових досягнень у нейробіології та когнітивній психології. Зокрема, почали застосовувати методики, засновані на візуалізації мозкової активності, такі як функціональна магнітно-резонансна томографія, яка дозволяє бачити зміни в активності різних частин мозку в реальному часі. Це дало змогу науковцям досліджувати, які аспекти мозку активізуються під час брехні, надаючи можливість розробити більш точні та об'єктивні методи детекції брехні. Такі дослідження відкрили дебати щодо моральних та правових аспектів використання нейронаук у правоохоронній практиці.

Таким чином, з організаційно-правової точки зору, застосування поліграфа пройшло тривалий шлях, від місцевих практик та психологічних прийомів, ґрунтованих на звичаї, до сучасних технологій, що регулюються законодавством. Але процес вдосконалення апаратної складової та методик перевірки лишається безперервним, як і процес оптимізації відповідного регуляторного законодавства.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Історія детекції брехні нараховує тисячі років і починається з давніх цивілізацій, які використовували примітивні, часто жорстокі методи для визначення правдивості свідчень. Поступово, зростала потреба у більш гуманних і науково-обґрунтованих методах визначення правдивості. Важливий перелом в історії детекції брехні стався в кінці 19-го століття, коли було засновано криміналістику як науку.

Правового регулювання сучасні підходи до детекції брехні почали набувати у другій половині XX століття, з ухваленням нормативних актів у США. У кінці XX та на початку XXI століття ряд країн також внесли до свого законодавства зміни, що нормували використання поліграфа у тих чи інших випадках (переважно, при кадровому доборі в правоохоронні органи чи на державну службу в цілому та у процесі розслідувань).

Незважаючи на інтенсивний технологічний розвиток, застосування поліграфів залишається проблематичним через питання їх законності та точності. Сучасні дослідження вказують на те, що детектори брехні, включно з методами нейронауки, не здатні забезпечити стовідсоткову вірогідність результатів, адже стресові реакції можуть виникати з різних причин, не обов'язково через обман. Така ситуація викликає занепокоєння щодо етичності їх вико-

ристання, особливо в критичних юридичних контекстах. Тому наукова спільнота та юридичні фахівці продовжують пошуки способів удосконалення цих технологій та методів, спрямованих на підвищення їх об'єктивності та точності.

Подальшої уваги дослідників заслуговують питання співвідношення конституційно-визначених прав людини і громадянина та підстав проведення перевірки на поліграфі, що особливо актуально в сучасних реаліях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закони Хаммурапі, Царя Вавилону (витяги). Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб.; Запорізький юрид. ін-т. Київ: Центр навч. літ., 2008. С. 66-70.
2. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу: Підручник. 2-е видання. Київ. «Либідь». 2002. 592с.
3. Закони Ману // Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2008. С. 71.
4. Хомуленко Б. В. Історія виникнення поліграфа: давні і сучасні методи верифікації брехні. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2011. Вип. 38. С. 202–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2011_38_24.
5. Історія України написана у V ст. до н.е. Геродотом. Івано-Франківськ. ФОП Стебеляк. 2012. 144с. ISBN 9789661635189
6. Стецюк Р. Б. Функціонування судового процесу в Київській Русі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. Вип. 824. С. 405–411.
7. Бедрій М. Система українського звичаєвого права: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського національного університету; серія юридична*. 2011. Вип. 54.
8. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи [Текст]: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 244 с.
9. Линник О. В. Використання поліграфа для розкриття злочинів (історико-правові аспекти). *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. №4(59). 2012. С. 246–252.
10. Дмитренко Ю. С. Державне регулювання використання поліграфічних технологій у провідних країнах світу. *Держава та регіони*. 2017. № 2. С. 148–152 (Серія «Державне управління»).
11. Мокрицька А., Сліпченко Т. Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: досвід зарубіжних країн. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2 (18). С. 163–168.
12. Ковальов В.Г. Використання поліграфа як інструмента запобігання та боротьби з корупцією державних службовців В.Г. Ковальов, Т.М. Брус // *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування: електронне фахове видання*. 2016. № 1.